

Сеньовська Надія Леонідівна,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри педагогіки та менеджменту освіти
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

ЗАЛИШКИ ВТРАЧЕНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: АНАЛІЗ ТЕКСТІВ НА МІФОЛОГІЧНІЙ ОСНОВІ

Величезна іронія історії полягає в тому, що російська агресія, жах і трагедія сучасних українців, стала своєрідним каталізатором нашої національної та культурної ідентифікації. На одному з перших місць опинилася проблема свідомого відокремлення українського від російського.

Багаті українська культура й література мають усі підстави претендувати на визнання, дослідження й осмислення – так само, як інші культури та літератури Європи: «...українці не кращі, але й не гірші за інші народи Європи. Їхній етногенез – це об'єктивний процес, зумовлений універсальними законами етнотворення континенту» [5, с. 339].

Неймовірно цікавою частиною нашого спадку є давня й багата міфологія. На жаль, за відсутності писемних джерел (як от «Старша Едда» у скандинавських народів) непросто відтворити її у «первісному» стані. Крім того, кожне століття «додавало» щось своє. «Міфологічні вірування та уявлення, зафіксовані дослідниками в ХІХ – на початку ХХ ст., були вже продуктом глибоко пізньосередньовічної культури. Вони, як ми можемо припускати (лише припускати!), не позбавлені дохристиянських світоглядних елементів, у т. ч. магічних практик (які характерні для всіх традиційних аграрних спільнот у різних куточках світу), але говорити про «язичницькі» практики, чи «давньослов'янські міфи», чи «пережитки язичництва» у фольклорно-етнографічних матеріалах того часу ми не маємо права» [1, с. 75]. Донині подекуди збереглася народна демонологія (віра у духів та надприродні сили). А от фрагментів вищої міфології (про давніх богів) сьогодні дуже мало. Александр Гейштор називає те, що ми маємо, «залишками інформації» [4, с. 79].

Вища міфологія українців є невіддільною частиною спільної слов'янської міфології. Адже окремі народи почали формуватися у ранньому середньовіччі, а до того довгий час усі слов'яни жили у схожих природних умовах з подібним побутом, мовою (точніше, діалектами праслов'янської мови) та релігією: «слов'янські вірування, хоча й відомі нам настільки неповно, з найдавніших часів становили порівняно цілісну сукупність ідей. Ця сукупність була доволі багатою за змістом, цілком зіставлюваною з релігійними системами інших культурних груп. Чимало її складників збереглося навіть у Середньовіччі» [4, с. 110].

Не маючи достатньо збережених відомостей про давню релігію наших предків, прихильники давнини у XVI–XX ст. просто вигадали деяких богів: «наука не має жодних доказів того, що про зазначених богів [Лада, Лель, Полель, Дана] хтось чув раніше XVI століття. Натомість спеціалістам добре відомо, що імена Лади, Дани, Леля та Полеля усього лише реконструйовані з приспівів народних пісень – «ой, ладо», «ой, дід-ладо», «шіді-ріді-дана», «лелю-полелю» і таке інше» [2, с. 104]. Можливо, колись з'являться нові докази, що дадуть можливість переглянути цю проблему.

Водночас у мережі Інтернет розтиражовані цілі пантеони слов'янських (давньоукраїнських) богів. Цьому сприяла діяльність українських неоязичників – рідновірів. Марина Гримич вважає їх різновидом альтернативної субкультури, «який відзначається своїм протестним характером і етно-ритуалізованим втіленням. За формою – це гібрид субкультури історичних реконструкцій і субкультури рольовиків» [3, с. 159]. А от дослідниця Марія Лесів переконана, що українські рідновіри створили нову релігію. На жаль, вона має мало спільного із язичництвом наших предків – просто тому, що достовірна інформація про останнє практично відсутня.

Так чи інакше, українцям необхідно наново вивчити й переосмислити усі збережені через століття фрагменти рідної міфології – так само, як історії, культури тощо. Це стосується не тільки глобальних наукових узагальнень, але й шкільної програми.

Текстів на міфологічній основі в українській літературі завжди вистачало. Чимало їх пишеться й просто зараз. Наприклад, оповідання про те, як надприродні сили допомагають нашим військовим чи поезія («Буде тобі, враже, Так, як Відьма скаже» Людмили Горової). Видається доцільним запропонувати школярам (та студентам) ще один варіант їхнього осмислення – аналізуючи наявність/відсутність у них фрагментів української вищої міфології, котрі дійшли до нашого часу. Переважно вони пов'язані із творенням світу, логікою світобудови, існуванням богів, сенсом життя людей.

Творення світу: 1) світ виник з яйця, його символ і один з основних магічних предметів – писанка; 2) творцями (спів-творцями) світу виступають птахи (сокіл, качка, голуби) – то відгомін дуже давніх уявлень про богів, які ще не мали антропоморфної форми, у старих колядках вони дістають землю з-під води; 3) дуалізм присутній епізодично (вогонь і вода створили світ), частіше йдеться про одного доброго Творця.

Логіка світобудови: 1) усе пронизане силою Бога (Права), молодші боги й духи теж наділені нею, тому природа свята; 2) «віссю» світу є Світове дерево (Дуб, Ясен тощо), де крона – небо (Вирій з богами і праведними предками), стовбур – наш людський світ живих (Ява), корені – підземний світ (Нава, мертвих називали навами); 3) існують різні способи переходу між рівнями Світового дерева (у казках герої часто потрапляють на «той», «підземний» світ), перебувати на «нашій стороні» істота з «протилежної» довго не може, виняток – боги; 4) язичницькі вірування ґрунтувалися на вірі в переселення душ чи переродження (в казках і легендах персонажі стають деревами, тваринами тощо); 5) птахи на зиму відлітають у Вирій (на територію богів), звідти вони (ластівки, жайворонки) приносять весну (тепло, ключі від землі).

Існування богів: 1) деякі боги мали родинні стосунки (Рожаниці (богині долі) – сестри або мати і дочки; Сварог (бог неба) і Сварожич (бог небесного вогню) – батько і син; Стрибог (бог вітрів) – і його діти-вітри; Перун (бог грому і блискавок) – і його дружина Перуниця (богиня дощу); 2) по кілька богів мали відношення до одного і того самого явища (вогонь – Сварог, Сварожич; сонце –

Дажбог, Ярило, Хорс; війна, битви – Перун, Світовит, Ярило, Яровит; мудрість – Велес, Троян, Триглав); можливо, це просто того самого бога називали різними іменами, але ми точно можемо сказати, що і сонце, і вогонь, і знання, і битви були дуже важливими та стали основою міфосвіту українців; 3) не було непримиренної ненависті, боротьба між богами мала ритуальний характер (Перун і Велес є суперниками за жінку й блага, водночас, завдяки їх боротьбі йдуть дощі; Чорнобог і Білобог сприймаються як частини єдиного цілого (рівноваги?), а не «вороги до смерті»); 4) боги роблять щось погане людям, якщо така їхня роль у світобудові (зима, темрява), з ними можна домовитися, надмірна жорстокість заради жорстокості практично не зустрічається.

Сенс життя людей: 1) люди – улюблені діти богів, котрі про них піклуються; 2) предки зорять за нащадками (спостерігають з неба) і допомагають, є спеціальні дні, коли предків кличуть і пригощають; 3) людина має жити відповідно до Прави (заповідей богів), були Персонажі Правда і Кривда як уособлення правильної (доброї, як боги і предки заповідали) та неправильної (недоброї, недозволеної) поведінки; 4) релігійні переконання наших предків забороняли рабство.

Останній міф дуже глибоко закладений і сьогодні повною мірою активізувався в нас із вами. Свобода – головна цінність. І важливо у школі на уроках української літератури наголошувати на зв'язку із давніми міфами предків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буйських Ю. Жіночі образи української міфології «Колись русалки по землі ходили...». Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2018. 319 с.
2. Гордієнко Я. Слов'янські боги та богині. Errare humanum est: 50 нарисів українського примарознавства. Київ: Дуліби, 2014. С. 103–109.
3. Гримич М. Нові старі боги (з приводу книги Марії Лесів «Повернення рідних богів: сучасне українське рідновірство як альтернативна візія нації»). *ВІНС*. 2014. Вип. 43. С. 158–162.
4. Гейштор А. Слов'янська міфологія. Київ: Кліо, 2014. 416 с.
5. Залізняк Л. Походження українців у тумані патріотичних міфів та політичних спекуляцій. Той, хто відродив Могилянку. Зб. наук. праць. Київ: Києво-Могилянська академія, 2007. С. 334–349.